

О.О. БАРАБАШ

Ольга Олегівна Барабаш, кандидат юридичних наук, доцент Національного університету «Львівська політехніка»

СТРУКТУРНА МОДЕЛЬ ЮРИДИЧНО ЗНАЧУЩОЇ ПОВЕДІНКИ: ЗАГАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Дослідження поведінки людини потребує правильного визначення понятійного апарату з метою уникнення неоднозначності тлумачення та розуміння досліджуваних явищ. Визначити поняття – означає розкрити його зміст, тобто виділити суттєві ознаки¹.

Перш ніж перейти до розуміння поведінки у юриспруденції, необхідно зрозуміти, що таке поведінка взагалі. Поведінка в найзагальнішому вигляді трактується як система взаємопов'язаних реакцій, здійснюваних живими організмами для пристосування до певного середовища. Вона виступає взаємодією живих істот із навколишнім середовищем, опосередкована їх зовнішньою (руховою) та внутрішньою (психічною) активністю. З цих підстав поведінка людини трактується як діяльність, що має природні передумови, але у своїй основі соціально обумовлена, опосередкована мовою та іншими знаково-змістовними системами у процесі людського спілкування. Своєрідність поведінки індивіда залежить від характеру його взаємовідносин з колективами, членом яких він є, від правил поведінки у цьому колективі, від певних ціннісних орієнтацій².

Багатозначність поняття «поведінка» в суспільних науках значною мірою позначилась на його тлумаченні у юридичних текстах, адже право – один із найважливіших інструментів управління поведінкою особи. Встановлюючи, регулюючи та охороняючи суспільні відносини, воно відіграє активну, творчу роль, сприяючи розв'язанню завдань соціуму.

Правове розуміння поведінки охоплює не будь-яку активність особи, а обмежується трьома критеріями: соціальною значущістю; вираженням зовні, у формі конкретних дій; усвідомленням таких дій. Це поведінка, яка врегульована правом, оцінюється на предмет суспільної корисності, правомірності та здійснюється деліктоздатною особою. Вона складається з окремих поведінкових актів, у яких об'єднуються свідомість і воля людини, проявляється свобода волі при виборі напрямів юридичної активності. Таким чином, правова поведінка – це свідомо вольова, соціально значуща поведінка людини, яка врегульована нормами права, підконтрольна державі та спричинює або здатна спричинити певні юридичні наслідки. Важливо, що природа правової поведінки має соціальне коріння та витікає із суспільного змісту людини.

Узагальнюючи, наведемо такі визначення правової поведінки: а) це різновид соціальної поведінки, яка характеризується соціальною значущістю діяльності суб'єктів права, підпадає під контроль їх свідомості й волі, регулюється й охороняється нормами права і тягне за собою юридичні наслідки³; б) це психологічно зумовлена, соціально значуща, юридично регламентована, підконтрольна державі в особі її компетентних органів поведінка, що тягне за собою юридичні наслідки⁴; в) усвідомлена й соціально значуща діяльність суб'єкта права, спрямована на взаємодію із правовим середовищем та здатна породжувати правові наслідки; г) зовнішньо об'єктивований вияв особистісних цінностей людини, які ґрунтуються на домінуючих у суспільстві правових цінностях і нормах та забезпечуються державним примусом⁵.

Сучасні правознавці правову поведінку розуміють як вольову, соціально значущу поведінку суб'єктів права, врегульовану нормами права, що спричиняє юридичні наслідки. Як нам видається, це поняття повністю відповідає сучасному розумінню правової поведінки.

Таким чином, правова поведінка розуміється вченими у вузькому та широкому значенні. Правова поведінка у вузькому розумінні – це дія чи бездіяльність, що проявляється у сукупності вчинків, які мають соціальне значення, регламентуються нормами права і зумовлюють правові наслідки. У широкому трактуванні правова поведінка – це дії людей, які регулюються суспільними і правовими нормами, і за порушення яких настає відповідальність у вигляді певних втрат особистісного чи майнового характеру.

Правова поведінка є соціально значущою, соціально зумовленою, усвідомленою та вольовою. Як наголошує М. Козюбра, поведінка набуває юридичної значущості у тому разі, коли вона може бути оцінена з погляду вимог правових норм⁶. Це поведінка суб'єкта, урегульована нормами права, здатна спричинити як сприятливі, так і несприятливі юридичні наслідки, на забезпечення або припинення різних видів якого спрямована діяльність держави в особі її органів. Таким чином, можна сказати, що правова поведінка – це різновид соціально значущої поведінки, яка підконтрольна свідомості та волі людини, передбачена нормами права й спричинює або здатна спричинити юридичні наслідки позитивного чи негативного характеру. Це визначення безпосередньо показує роль держави в забезпеченні та дотриманні правової поведінки, що є важливим для цього дослідження.

Ключовим у вищенаведених визначеннях є словосполучення «соціально значуща», яке характеризує прийняття та підтримання цієї поведінки суспільством. Крім того, вказівка на досягнення соціально значу-

щої мети, що виражає ставлення суб'єкта права до державно-правових явищ є, безумовно, перевагою цього визначення.

Вчинки людей вплетені в систему суспільних відносин і тому здійснюють на неї певний вплив (позитивний чи негативний). Через свою соціальну значущість кожний вчинок породжує реакцію оточення – схвалення або засудження. У цьому і проявляється соціальна оцінка поведінки, яка може бути або суспільно корисною, або суспільно небезпечною (шкідливою)⁷. Правового значення набуває така поведінка людей, яка здатна істотно вплинути на стан і розвиток економічних, соціальних, політичних, ідеологічних, суспільних відносин, на статус особистості і реалізацію її інтересів.

Правова поведінка особистості чітко регламентована, тобто поведінка поєднує у своїй основі як зовнішні (об'єктивні), так і внутрішні (суб'єктивні) сторони, які відображаються у правових приписах. Така регламентація забезпечує точність і визначеність поведінки в правовій сфері, є захистом від стороннього втручання в дії громадян та інших суб'єктів права. Саме за допомогою правових норм стимулюється, впроваджується в життя суспільно корисна поведінка і витісняється з життя поведінка, небажана для суспільства. На цій підставі власне відбувається охорона та захист прав і свобод людини і громадянина.

На думку Ю.О. Петрончак, юридично значуща поведінка – це форма соціальної взаємодії осіб, колективів та інших соціальних спільнот. Це «клітина» складної системи суспільних відносин, що існують та розвиваються в соціумі⁸.

А.М. Шульга констатує, що «юридично значуща поведінка особистості» – це передбачена нормами (принципами) права дія (бездіяльність), котра має соціальне значення (позитивне, негативне), є проявом певного стану (нормального, проміжного, патологічного) інтелектуальної і емоційно-вольової сфери психічної діяльності людини, може бути предметом правової кваліфікації (юридичної оцінки) для визначення її відповідності або невідповідності вимогам норм (принципів) права, вирішення питання про її правові наслідки⁹.

О.Ф. Скакун виділяє такі ознаки юридично значущої поведінки людини: «соціальне значення», «свідомо-вольовий характер», «властивість спричиняти(зумовлювати) юридичні наслідки», «зовні виражена у дії чи бездіяльності», «регулюється юридичними нормами» («регламентованість правовими нормами»), «підлягає юридичній оцінці (правовій кваліфікації)»¹⁰. Зазначені ознаки є критерієм відокремлення, відмежування «поведінки у сфері права» (юридично значущої поведінки) від поведінки в інших, урегульованих соціальними нормами сферах (приміром, у сфері дії норм моралі).

Отже, сутність юридично значущої поведінки виражається в її основних ознаках. А саме:

1. Юридично значуща поведінка – це система дій та вчинків, які здійснюються в певний період і реалізують як внутрішні, так і зовнішні сподівання людини, обумовлені різними потребами (біологічними, соціально-психологічними, світоглядними).

2. Юридично значуща поведінка – це типова поведінка, тобто більшість суб'єктів, що знаходяться у сфері відносин, регульованих тією чи іншою правовою нормою, ведуть себе саме так, як вказано у відповідній нормі, вибираючи подібні способи досягнення зіставних між собою правових цілей.

3. Юридично значуща поведінка – це поведінка, яка знаходиться під контролем свідомості та волі людини та піддається внутрішньому і зовнішньому контролю. Ознака соціальної значущості характеризує юридично значущу поведінку, як з позитивного (бажаною, корисною, допустимою), так і з негативного боку (вроджена, суспільно небезпечна).

4. Юридично значуща поведінка – це поведінка, яка отримує державну оцінку та офіційно регулюється правовими нормами, чітко і детально встановлює межі забороненого та дозволеного.

5. Юридично значуща поведінка тягне юридично значущі (позитивні або негативні) наслідки.

Поведінка набуває юридичної значущості у тому разі, коли вона може бути оцінена з погляду вимог правових норм. При цьому норми права можуть впливати тільки на вольові дії особи, які підконтрольні свідомості людини. Якщо особа свідомо не контролює свої дії, припис норми не може бути нею реалізований. Норми права, відповідно, містять формально обов'язкові критерії, на підставі яких можна дати юридичну оцінку відповідності або, навпаки, невідповідності поведінки нормі права. У першому випадку юридична значущість поведінки полягатиме у правомірності такої поведінки, у другому – у протиправності та можливості настання негативних юридичних наслідків. Юридично значущою також може бути така поведінка, яка формально не суперечить, проте і не відповідає нормі права. Така ситуація уможливується під час реалізації правової норми всупереч меті, для якої вона була встановлена, коли припис правової норми свідомо виконується однією особою на шкоду інтересам іншої особи. Така поведінка є, зокрема, наслідком зловживання правом. З огляду на це, варто закріпити за юридично значущою поведінкою ті діяння, які не відповідають усім ознакам правової поведінки, проте породжують певні юридичні наслідки.

Основним елементом юридично значущої поведінки є юридично значущі вчинки. В їх складі виділяється чотири елементи. Перший елемент – об'єкт. Він представлений соціальними та фізичними цінностями, задля яких суб'єкт вступає в суспільні відносини. Другий елемент – суб'єкт. Ним є людина (громадянин), посадова особа або колектив, які можуть здійснювати правомірні дії відповідно до закону та нести юридичну відповідальність за здійснення ними неправомірних дій.

Для юридично значущої поведінки велике значення має вік людини, що відтворює рівень її соціальної адаптації, доступність, професійні якості та інші дані, оскільки це дає змогу точно визначити коло осіб, на яких поширюється дія приписів, заборон чи дозволів.

Обов'язково слід розмежувати суб'єктів юридично значущої поведінки та суб'єктів права. Так, до суб'єктів юридично значущої поведінки можуть належати тільки ті фізичні та юридичні особи, які здатні самостійно здійснювати правомірні чи протиправні дії, породжуючи тим самим відповідні соціальні та юридичні наслідки, і несуть за них передбачену законом відповідальність. Отже, важливою ознакою суб'єкта юридично значущої поведінки є його правосуб'єктність, тобто здатність до здійснення юридично значущих дій, а також відповідальність за їхнє здійснення.

Основними суб'єктами юридично значущої поведінки з урахуванням лише фізичного аспекту є індивіди та соціальні спільноти. Якщо ж враховувати ще й соціальні та юридичні характеристики, то диференціація набуває такого вигляду: а) громадяни; б) трудові колективи; в) громадські організації; г) державні органи; д) держава в цілому. Крім вищевказаних груп до суб'єктів юридично значущої поведінки можуть бути віднесені іноземці, особи без громадянства, особи з подвійним громадянством; іноземні підприємницькі структури; релігійні організації тощо. Крім того, при характеристиці суб'єктів юридично значущої поведінки важливо враховувати, що суб'єктом у даному випадку може бути лише дієздатна особа.

Третій елемент – об'єктивна сторона. Це ті реальні фізичні або вербальні (словесні) дії (бездіяльність), які вживаються суб'єктом для задоволення свого або суспільного інтересу, їхні результати та причинний зв'язок між цими діями (бездіяльністю). Поведінка суб'єкта впливає на навколишнє середовище і може викликати різні юридичні наслідки.

Під час аналізу об'єктивної сторони юридично значущої поведінки актуальним є питання її форми, тобто способу її прояву, зовнішнє вираження в соціально-правовій реальності.

Основними складовими, що характеризують форму юридично значущої поведінки, є: соціальна значущість; свідомість; вираження зовні тим або іншим способом; відповідність або невідповідність праву.

Четвертий елемент – суб'єктивна сторона. Вона виражає психологічне ставлення суб'єкта до певного діяння та його наслідків. Велике значення тут має мотивація вчинку. Як ми вже стверджували, юридично значуща поведінка є поведінкою, яка здійснюється на основі усвідомлено-вольового рішення. Будь-якому усвідомленому вчинку притаманні такі елементи, як-от: визначення цілі, засобів, способів здійснення своїх дій, місця, часу та передбачення можливих подій.

Однак такі види поведінки, як рефлексивна та інстинктивна, не можуть бути опосередковані правом, тому важливо враховувати, що в будь-якій свідомій вольовій поведінці можуть бути елементи поведінки несвідомої. Співвідношення свідомого та несвідомого розрізняється залежно від рівня поведінки. Несвідомий елемент поведінки має юридичну значущість тільки в тих випадках і в тих межах, в яких він піддається можливому контролю з боку усвідомлення та волі особи, тобто може потенційно бути в належний момент усвідомленим. Власне, в цих межах і можлива відповідальність людини за свої дії.

Людська поведінка в цілому є досить складною і багатогранною. Вона може охоплювати різні акти, зокрема, й діяльність наукову, а також свідомі та несвідомі вчинки. Із урахуванням сучасних поглядів на дану проблему поведінка людей може бути юридично значущою або юридично незначущою (індиферентною). Перша має свою структуру і поділяється на правомірну та протиправну. Ці види юридично значущої поведінки є двома протилежними і нерозривно пов'язаними сторонами юридичної дійсності, кожна з яких не існує окремо.

Отже, поведінка людини – це відображення цілеспрямованих активних дій чи бездіяльності соціального суб'єкта, спрямованих на практичну багатоманітність життя людини з метою узгодження суспільних інтересів. Поведінка людини як явище досліджується правом у формі юридично значущої поведінки людини, яку можна визначити як соціально значущу (позитивну чи негативну), свідомо-вольову поведінку людей (окремих індивідів, колективів або груп людей), яка зовні виражена у формі конкретних фізичних дій або бездіяльності, врегульована (передбачена) нормами права, підконтрольна державі та спричиняє юридичні наслідки.

¹ Подорожна Т.С. Законодавчі дефініції: поняття, структура, функції: моногр. / Т.С. Подорожна. – Л.: ПАІС, 2009. – 196 с. – С. 29.

² Козенко Ю.О. Правова поведінка особи: аксіологічно-нормативна детермінація: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Ю.О. Козенко. – Л., 2012. – 193 с. – С. 44.

³ Популярна юридична енциклопедія / уклад.: Гіжевський В.Г., Головченко В.В., Ковальський В.С. та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 528 с. – С. 341.

⁴ Парасюк В.М. Філософія права: словник слідчого / В.М. Парасюк. – Л.: ЛьвДУВС, 2009. – 172 с. – С. 112.

⁵ Омельчук О.М. Поведінка людини: філософсько-правовий вимір: моногр. / О.М. Омельчук. – Хмельницький: Хмельн. ун-т упр. та права, 2012. – 384 с. – С. 362.

⁶ Загальна теорія права: підруч. / за заг. ред. М.І. Козюбри. – К.: Ваїте, 2015. – 392 с. – С. 285.

⁷ Максимова І.М. Правосознание как источник правового поведения личности: дисс. ... канд. юрид. наук / И.М. Максимова. – Н. Новгород, 2005. – 181 с. – С. 35–37.

⁸ Петрончак Ю.О. Доктринальний аналіз феномену поведінки особи / Ю.О. Петрончак // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2015. – № 824. – С. 302–306. – С. 306.

⁹ Шульга А.М. Юридично значуща поведінка: «негативна» і «позитивна» відповідальність / А.М. Шульга // Право і Безпека. – 2012. – № 1 (43). – С. 55–58.

¹⁰ Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підруч. / О.Ф. Скакун. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х.: Еспада, 2009. – 747 с. – С. 590.

Резюме

Барабаш О.О. Структурна модель юридично значущої поведінки: загальнотеоретичний аналіз.

У статті розглянуто структурну модель юридично значущої поведінки та наведено її характеристику з точки зору загальнотеоретичної юриспруденції. Наголошено, що поведінка людини – це відображення цілеспрямованих активних дій чи бездіяльності соціального суб'єкта, спрямованих на практичну багатоманітність життя людини з метою узгодження суспільних інтересів. Зазначено, що поведінка людини як явище досліджується правом у формі юридично значущої поведінки людини, яку можна визначити як соціально значущу (позитивну чи негативну), свідомо-вольову поведінку людей (окремих індивідів, колективів або груп людей), яка зовні виражена у формі конкретних фізичних дій або бездіяльності, врегульована (передбачена) нормами права, підконтрольна державі та спричиняє юридичні наслідки.

Ключові слова: людина, суспільство, держава, суспільні інтереси, поведінка, правова поведінка, юридично значуща поведінка, дія, бездіяльність.

Резюме

Барабаш О.О. Структурная модель юридически значимого поведения: общетеоретический анализ.

В статье рассмотрена структурная модель юридически значимого поведения и приведена ее характеристика с точки зрения общетеоретической юриспруденции. Отмечено, что поведение человека – это отражение целенаправленных активных действий или бездействия социального субъекта, направленных на практическое многообразие жизни человека с целью согласования общественных интересов. Подчеркивается, что поведение человека, как явление, исследуется правом в форме юридически значимого поведения человека, которое можно определить как социально значимое (положительное или отрицательное), сознательно-волевое поведение людей (отдельных индивидов, коллективов или групп людей), внешне выраженное в форме конкретных физических действий или бездействия, урегулированное (предусмотренное) нормами права, подконтрольное государству, вызывает юридические последствия.

Ключевые слова: человек, общество, государство, общественные интересы, поведение, правовое поведение, юридически значимое поведение, действие, бездействие.

Summary

Barabash O. Structural model of legally significant behavior: general-theoretical analysis.

The article deals with the structural model of legally meaningful behavior and its characteristic from the point of view of general theoretical jurisprudence. It is stressed that human behavior is a reflection of purposeful active actions or inaction of a social subject aimed at practical diversity of human life in order to reconcile public interests. It is noted that human behavior as a phenomenon is investigated by law in the form of legally meaningful human behavior that can be defined as socially significant (positive or negative), consciously-volitional behavior of people (individual individuals, groups or groups of people), which is outwardly expressed in the form of specific physical actions or inactivity regulated (foreseen) by law, controlled by the state and causing legal consequences.

Key words: man, society, state, social interests, behavior, legal behavior, legally significant behavior, action, inaction.

УДК 340.15

О.Й. ВОВК

Олександр Йосипович Вовк, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОВРЯДУВАННЯ ЗА МІСЬКОЮ РЕФОРМОЮ 1917 РОКУ В МІСТАХ УКРАЇНИ

Реформування місцевого самоврядування взагалі та міського зокрема, яке заплановано завершити до 2020 р. включно, одне з найскладніших суспільно-політичних перетворень, що здійснюється в правовій системі сучасної України. По суті відбувається процес відновлення реального народовладдя в муніципальній сфері з використанням позитивного світового досвіду та глибокого дослідження історії розвитку вітчизняної правової традиції на всіх етапах еволюції права в Україні, включаючи період відродження національної державності 1917–1921 років. Особливу увагу відповідно до теми даної роботи представляє собою реформа міського самоврядування проведена протягом 1917 р. в Російській державі, у складі якої на той революційний час перебувала значна частина України під керівництвом Української Центральної Ради.

Новизна теми обґрунтовується тим, що хоча окремі питання, пов'язані з історією міського самоврядування періоду українського національно-державного відродження початку ХХ ст., частково розкривалися у науковій літературі останніх років такими вітчизняними та зарубіжними науковцями, як: П.Д. Біленчук, В.І. Бойко, П.П. Гай-Нижник, В.М. Грицак, О.О. Далина, Н.В. Камінська, М.С. Конох, О.Л. Копиленко, М.Л. Копиленко, В.В. Кравченко, О.О. Мельник, С.І. Мороз, І.О. Педан, М.В. Пітцик, О.А. Пришепа, А.О. Ткачук та інших, однак в історико-правовому аспекті особливості проведення Міської реформи 1917 р. в Україні детально не досліджувалися.